

Libera, Jerzy

"Materiały do badań osadnictwa
mezolitycznego w mikroregionie Luta,
województwo lubelskie", Hanna
Więckowska, Maria Chmielewska,
Warszawa 2007 : [recenzja]

Archeologia Polski Środkowowschodniej 10, 297-302

2008

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez **Muzeum Historii Polski** w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Jerzy Libera

Hanna Więckowska, Maria Chmielewska, *Materiały do badań osadnictwa mezolitycznego w mikroregionie Luta, województwo lubelskie*. Warszawa 2007.

**Wydawnictwo Instytutu Archeologii i Etnologii PAN w Warszawie, 258 s.
/w tym 83 tabele, streszczenie w języku angielskim, 5 aneksów, 62 ryciny, 39 tablic/**

Prezentowana monografia stanowi podsumowanie prac terenowych Auterek zapoczątkowanych w roku 1965 i prowadzonych z przerwami w latach następnym (1968-1970, 1975 i 1980) na terenie wsi Luta (gm. Włodawa, pow. włodawski) z ramienia Zakładu Epoki Kamienia dawnego Instytutu Historii Kultury Materialnej (obecnego Instytutu Archeologii i Etnologii) PAN w Warszawie.

Jest to cenne i długo oczekiwane opracowanie. Podjęta w latach 60. ubiegłego stulecia wieloletnia kampania wykopaliskowa na obszarze wschodniej części Pojezierza Łęczyńsko-Włodawskiego w celu ... *gruntowniejszego poznania pradziejów Polski wschodniej w międzyrzeczu środkowej Wisły i Bugu* (s. 7), poprzedzona prospekcją powierzchniową (w latach 1962-1963)¹, zaowocowała wytypowaniem do eksploracji kilku stanowisk starszej i środkowej epoki kamienia. W grupie tej obok zlokalizowanych na terenie wsi Nieborowa, Zawołocze, jezioro Glinki (Okuninka)², znalazła się

również Luta (nr I, III i IV, na stanowisku II wykonano jedynie planografię materiału powierzchniowego). Już pierwsze, aczkolwiek zdawkowe sformułowania dotyczące odkryć na stanowisku I w Lucie („Górki”), zawarte w syntetycznym opracowaniu polskiego mezo-litu autorstwa Hanny Więckowskiej w pierwszym tomie *Prahistorii Ziemi Polskich*³ zwróciły uwagę badaczy na jego wyjątkowy inwentarz, stawiając go wśród najważniejszych obozowisk wczesnomezolitycznych ziem polskich. Późniejsze opracowania poświęcone środkowej epoce kamienia utrwalają ten stan rzeczy, niezależnie od stosowanej klasyfikacji taksonomicznej – cyklu narwiańskiego = kultury komornickiej = ugrupowania Duvensee⁴.

Na konstrukcję pracy składają się cztery zasadnicze rozdziały. W pierwszym (*Zagadnienia wstępne*;

¹ Jej wynikiem jest mapa stanowisk zamieszczona w syntezie Lubelszczyzny (A. Gardawski, Z. Sułowski, *Najdawniejsze dzieje*. W: *Dzieje Lubelszczyzny*, t. 1, red. T. Mencil. Warszawa 1974, s. 69-139 – tam: mapa 1).

² Dotychczas, pomijając lakoniczne sprawozdania z badań wykopaliskowych publikowane w *Informatorze archeologicznym* (poza badaniami z 1965 r.), opublikowano wyniki z sondażu znad jeziora Glinki (Z. Sulgostowska, *Badania wykopaliskowe, gm. Włodawa, w roku 1974*. *Wiadomości Archeologiczne* 50, 2 (1985): 1990, s. 148-153) oraz częściowe wyniki z Nieborowej (T. Boroń, *Zespoły beztrapezowe kultury janisławickiej na przykładzie wykopów 4, 7, 8 ze stan. Nieborowa I, gm. Sawin, woj. lubelskie*. W: *Kultura janisławicka w Polsce północno-wschodniej i na terenach sąsiednich*, red. E. Kawalkowa. Ostrołęka 2003, s. 113-132; tenże, *Charakterystyka osadnictwa z epoki kamienia i epoki brązu w Nieborowej st. I, woj. lubelskie, na przykładzie wykopów 4, 7, 8*. *Przegląd Archeologiczny* 52: 2004, s. 89-129; tenże, *Układy przestrzenne w krzemienicach kultury janisławickiej na podstawie zespołów krzemienych z wykopów 4 i 7 ze*

stanowiska Nieborowa I, gm. Sawin, woj. lubelskie. *Archeologia Polski* 49, 1-2: 2004, s. 7-32; tenże, *Organizacja przestrzeni w krzemienicach mazowszańskich na przykładzie zespołów krzemienych ze stanowiska Nieborowa I, gm. Sawin, woj. lubelskie*. *Archeologia Polski* 51, 1-2: 2006, s. 13-41; tenże, *Organizacja przetwórstwa surowca krzemienego na przykładzie pracowni ze stanowiska Nieborowa i na Pojezierzu Łęczyńsko-Włodawskim*. *Archeologia Polski Środkowowschodniej* 10: 2007, s. 165-212) oraz z Zawołocza (T. Boroń, *Zawołocze. Stone and Bronze Age Settlement in the Łęczyńsko-Włodawski Lakeland (Lublin Province)*. W: *SUYANGGAE and her Neighbors. The 11th International Symposium*, ed. L. Domańska, Y. Lee. Łódź 2006, s. 240-256).

³ H. Więckowska, *Spoleczności łowiecko-rybackie wczesnego holocenu*. W: *Paleolit i mezolit*, red. W. Chmielewski, W. Hensel. Wrocław 1975, s. 339-438. *Prahistoria Ziemi Polskich*. Tom 1 – tam: s. 361, 372, 376, 377 oraz tabl. CXVIII, CXXI, CXXLI.

⁴ M.in. S. K. Kozłowski, *Mesolithic in Poland. A New approach*. Warszawa 1989; T. Galiński, *Mezolit Europy*. Szczecin 1997; tenże, *Spoleczeństwa mezolityczne. Osadnictwo, gospodarka, kultura ludów łowieckich w VIII-IV tys. p.n.e. na terenie Europy*. Szczecin 2002.

s. 7-17) zaprezentowano lokalizację w terenie stanowisk z Lucie – usytuowanych na wydmachach po obu stronach niewielkiego cieką Krzemianka, prawobrzeżnego dopływu Włodawki. Poza pracami *stricte* archeologicznymi badania miały charakter interdyscyplinarny, uczestniczyli w nich przedstawiciele różnych dyscyplin (geomorfologii, palinologii, antropologii, archeozoologii, nauk ścisłych). Terenem tym interesowali się zarówno badacze ukraińscy jak i polscy już od końca XIX stulecia. Pierwsze „wycieczki” wzdłuż środkowego Bugu prowadzili Mikołaj F. Bielszowski i Zygmunt Gloger, natomiast nad środkowym Wieprzem – Józef Przyborowski. Przed rokiem 1911 okolice wokół Sosnowicy (w centralnej części Pojezierza) penetrował archeolog-amator Stanisław Cercha. Ich kontynuatorami w okresie międzywojennym byli Irena i Ludwik Sawiccy (m.in. badania powierzchniowe pod Orchówkiem koło Włodawy) – co częściowo odnotowano w zarysie historii badań. Dla poruszanej tu problematyki bardzo istotne są kilkuletnie prace Haliny Mackiewicz (prowadzone również z ramienia warszawskiego ośrodka PAN) na kilku ważnych stanowiskach piaskowych w Nieborowej⁵ – położonych około 15 km na południe od Luty. Interesujących materiałów dostarczyły również kilkuletnie badania wykopaliskowe w Sobiborze nad Bugiem, także znad jezior Kleszczów i Wytyczno (Wytyckie) – również na terenie Pojezierza, z miejscowości Hanna i Dobryń Mały (Równina Kodeńska). Ich uzupełnienie stanowią zbiory powierzchniowe z Orchówka i znad jeziora Biczce⁶.

W podrozdziale omawiającym środowisko geograficzne, większość danych Autorki oparły na pracy Józefa E. Mojskiego (z roku 1972). Z nieco nowszych tekstów odwołują się do opracowania zbiorowego pod redakcją Ewy Gackiej-Grzesiukiewicz dotyczącego Sobiborskiego Parku Krajobrazowego (z roku 1987) oraz dwóch prac Krystyny Bałagi (z roku 1982 i 1990).

⁵ Por. przyp. 2 – artykuły Tomasza Boronia.

⁶ Por. J. Libera, *Późny paleolit i mezolit środkowowschodniej Polski. Część pierwsza. Analiza*. Lublin 1995. Lubelskie Materiały Archeologiczne 9; tenże, *Późny paleolit i mezolit środkowowschodniej Polski. Część druga. Źródła*. Lublin 1998. Lubelskie Materiały Archeologiczne 11; tenże, *Badania nad kulturą janiślawicką w międzyrzeczu Wisły i Bugu oraz dorzeczu Sanu*. W: *Kultura janiślawicka w Polsce północno-wschodniej i na terenach sąsiednich*, red. E. Kawałkowa. Ostrołęka 2003, s. 19-41; tenże, *W czasach epoki kamienia*. W: *Badania archeologiczne na Polesiu Lubelskim*, red. E. Banasiewicz-Szykuła. Lublin 2006, s. 21-48. Skarby z Przeszości [8]; M. Bienia, *Czasy prehistoryczne*. W: *Północna Lubelszczyzna*, red. E. Banasiewicz-Szykuła. Lublin 2003, s. 23-72. Skarby z Przeszości [5] – tam literatura źródłowa.

Ponadto sygnalizują sprawozdanie z badań torfowiska na odcinku Dubeczno – Luta (z roku 1956; znane jedynie w maszynopisie). Paleogeografię końcowego odcinka plejstocenu i wczesnego holocenu Polesia Lubelskiego rejonu Luty można by bardziej uszczegółwić w oparciu o nowszą literaturę, bazującą wyłącznie na wynikach prac prowadzonych na tym terenie, jak i całej strefie jeziernej⁷.

W następnym podrozdziale *Metodyka badań oraz zasady publikacji źródeł*, szczególnie istotne są informacje z części drugiej. Został tu zaprezentowany klucz, według którego dokonano klasyfikacji materiałów (nie tylko krzemiennych) – w formie listy typów (s. 12-13) – dla czterech stanowisk z Luty. Źródła ruchome zostały pogrupowane na: obłupnie i konkreje z pojedynczymi negatywami (kategoria I), rdzenie wiórowe i wióry (kat. II), rdzenie odłupkowe i odłupki (kat. III), rdzenie wiórowo-odłupkowe (kat. IV), łuszczenie (kat. V), okazy zaprawy wstępnej rdzeni i ich napraw (kat. VI), okazy nieokreślone (kat. VII), narzędzia (kat. VIII), odpadki z produkcji narzędzi (kat. IX), kamienie (kat. X), kości (kat. XI) i ceramika (kat. XII)⁸. Niekonsekwencja takiego układu polega na tym, że obok inwentarzy krzemiennych stanowiących 9 kategorii, znalazły się materiały ze skał pozakrzemiennych, kości i ceramika. Tymczasem zbliżone pod względem morfologii skały „kamienne” (zgrupowane w jednej tylko kategorii) częściowo również mają odpowiedniki analogiczne do „krzemiennych”, np. w postaci porozbijanych konkreji (odpowiednik kat. I), odłupków (odpowiednik kat. III), łuszczeni (odpowiednik kat. V), również wśród niektórych narzędzi (odpowiednik kat. VIII) – por. opisy na s. 30-33, także na s. 58, 68, 81. Ponadto zasadnym jest pytanie: dlaczego dwie ostatnie kategorie źródeł ruchomych (kości i ceramika) nie zostały potraktowane oddzielnie – według odmiennych podziałów niż inwentarze krzemienne (i kamienne). Problematiczne jest połączenie odłupków wyłącznie z rdzeniami odłupkowymi (kategoria III). Tymczasem formy takie uzyskuje się na różnych

⁷ Np. szereg danych Jan Reder zawarł w tekście *Środowisko przyrodnicze Polesia Lubelskiego*. W: *Badania archeologiczne na Polesiu Lubelskim*, red. E. Banasiewicz-Szykuła. Lublin 2006, s. 5-20; także, K. Bałaga, K. Buraczyński, J. Wojtanowicz, *Budowa geologiczna i rozwój torfowiska Krowie Bagno (Polesie Lubelskie)*. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Sectio B* 35/36: 1983, s. 37-62; K. Bałaga, R. Dobrowolski, J. Rodzik, *Późnoplejstocena i holocena ewolucja torfowiska Durne Bagno (Polesie Lubelskie)*. *Przegląd Geologiczny* 54, 1: 2006, s. 68-72 (tam wcześniejsza literatura).

⁸ Identyczny „schemat typologiczny zabytków” został zastosowany w pracy H. Więckowskiej, *Osadnictwo późnoplejstyczne i mezolityczne nad dolną Narwią*. Wrocław 1985, s. 10.

etapach rozmaitych procesów: 1/ kształtowania obłupni; 2/ formowania rdzeni, zarówno wiórowych jak i wiórowo-odłupkowych, przy czym te drugie, mogą być następstwem zmiany ich orientacji (przygotowywanie zatępisk, pięt); 3/ naprawy rdzeni (korygowanie wierzchołków); 4/ zmiany orientacji rdzenia; 5/ formowania narzędzi rdzeniowych (ciosaków, pików, załuskiwaczy) – analogicznie problem łusek (jeden z punktów kategorii VII). Ponadto nie uwzględniono łuszczyk, co dziwi w przypadku obecności łuszczeni. Niezrozumiałym jest także wyróżnienie w niektórych kategoriach – fragmentów. Z analizy opisu materiałów (s. 50 in.) oraz licznych rysunków można wywnioskować, że znacznie więcej form jest niekompletnych, niż wynika to z zaprezentowanej listy (II: 4; III: 5; V: 4; VII: 1, 3). Dotyczy to również wydzielenia rdzeni lub fragmentów rdzeni nieokreślonych (jeden z punktów kategorii VII). Ponadto w stosunku do tych zabytków brakuje informacji, czy i w jakiej części ich stan zachowania nie powstał na skutek zniszczeń współczesnych (dotyczy to zarówno materiału powierzchniowego oraz ze stropu gleby bielcowej – szczególnie narażonego na zniszczenia, np. wskutek deptania przez ludzi lub zwierzęta, uszkodzenia mechaniczne w czasie eksploracji stanowiska).

Dla stanowiska Luta I uzyskano 3 daty radiowęglowe, których omówienie zapowiedziano w rozdz. III (s. 11), tymczasem jest tam wzmiankowana jedynie data 7560 ± 160 lat BP (s. 44), natomiast komplet wyników radiowęglowych zaprezentowano dopiero na s. 35 (tam kolejne daty: 4370 ± 120 lata BP i 960 ± 80 lata BP).

Zasadniczą część pracy stanowi analityczny rozdział II *Analiza materiałów zabytkowych badanych stanowisk w Lucie* (s. 18-43) wyprzedzający w układzie pracy część źródłową (rozdział IV *Materiały*). Autorki w przystępny sposób zaprezentowały wyniki żmudnych i pracochłonnych analiz typologicznych, po części technologicznych, planigraficznych, stratygraficznych i surowcowych, wspomaganych wynikami badań nauk pomocniczych (w załączeniu 5 aneksów) stosunkowo licznej grupy źródeł, zwłaszcza krzemienych (Luta I – ponad 55,5 tys. okazów; Luta II – blisko 160 okazów; Luta III – około 2,3 tys.; Luta IV – niemal 1,5 tys.).

Luta I – nieregularny wykop o powierzchni 459 m² ujawnił położenie zabytków w układzie bezkrzemienicowym, o zaburzonej stratygrafii. Analizę materiału przeprowadzono na podstawie sztucznego podziału, dzieląc wykop na 6 różnej wielkości zespołów: 1, 1a, 2, 3, 4 i 5 (s. 11, ryc. 8). Grupa (kategorie I-VII) ma odzwierciedlać ... pełny cykl obróbki конкреcji krzemienych dokonywany na miejscu (stanowisko podomowe),

poprzez rdzenie, po produkt finalny w postaci półsurowca wiórowego i odłupkowego. [...] a także odpadki z kruszenia się materiału wskutek zmian termicznych (s. 19). Taki szeroki wachlarz struktury inwentarza, z udziałem konkrekcji, obłupni, znacznej obecności wiórów i odłupków korowych, także narzędzi tzw. prymitywnych, tj. elementów typowo pracownianych (tzw. podfacji górniczej w terminologii Stefana Krukowskiego), może wskazywać na mieszany inwentarz – pracowniano-domowy. Być może o specyfice tego obozowiska zdecydował stosunkowo łatwy dostęp do złóż surowca, zwłaszcza krzemienia narzutowego. Poza stosunkowo łatwymi do wyróżnienia gatunkami importowanymi w postaci krzemienia czekoladowego i świeciechowskiego, surowcem masowym jest odmiana narzutowa – występująca na rozległych obszarach Polesia, zwłaszcza Garbie Włodawskim, ale również i na pobliskich Pagórkach Chełmskich⁹. Ten drugi mezoregion jest szczególnie bogaty w złoża odmiany kopalnianej – makroskopowo zbliżonej do krzemienia narzutowego¹⁰. Jego najbliższe złoża powierzchniowe zlokalizowane są na tzw. Łuku Uhruskim, tj. w odległości blisko 15-20 km¹¹. Może to być odpowiedź na pytanie stawiane przez Autorki o miejsce jego lokalizacji. Wobec takiej sytuacji obie odmiany (narzutową i kopalnianą) należy uznać za krzemienie „miejscowe” (s. 19). Wracając do gatunków importowanych ... te odmiany miały docierać na stanowisko w postaci surowiaków i również podlegały obróbce na miejscu, o czym świadczy lista typów niemal w pełni przez nie reprezentowana (tabela 46). Z przytoczonego zestawienia tak jasno to nie wynika. Na 43 zawarte tam pozycje, obecność tych krzemieni odnotowano – w trzydziestu przypadkach dla czekoladowego i dwudziestu dla świeciechowskiego.

Stanowisko Luta I dostarczyło stosunkowo największej ilości z analizowanych z czterech stanowisk skał pozakrzemienych (2360 sztuk). Część zilustrowanych okazów posiadająca powierzchnie negatywowe lub noszące starcia, zbitcia, wymiażdżenia została sklasyfikowana w grupie narzędzi. Niestety, zamieszczone rysunki i fotografie, poza nielicznymi wyjątkami

⁹ T. Boroń, *Charakterystyka osadnictwa...* s. 92-93.

¹⁰ Por. J. Libera, *Pośród pagórów Polesia Lubelskiego*. [W: *Archeologia Lubelszczyzny*]. Z Otchłani Wieków 58, 1-4: 2003, s. 19-24; J. Libera, M. Szeliga, *Late Paleolithic workshops in Lublin region, based on the local cretaceous flint resources, through the prism of new discoveries. An overview of the issue*. *Archaeologia Baltica* 7: 2006, s. 160-177.

¹¹ J. Libera, *Kraina krzemieniem usiana*. W: *Badania archeologiczne na Polesiu Lubelskim*, red. E. Banasiewicz-Szykuła. Lublin 2006, s. 49-60. Skarby z Przeszłości [8] – tam: ryc. 5; J. Libera, M. Szeliga, *Late Paleolithic...* Fig. 1.

(ryc. 55: a-e; 56: a, c, d; tabl. XVII: 3; XVIII: 18), nie odają ich morfologii. Znaczna część kamiennych całych okazów i ich okruchów zalegała w rozproszeniu. Tylko w stosunku do jednego ze skupisk, wielkości 50 x 50 cm i miąższości ok. 40 cm liczącego 81 okazów z zespołu 1a, wyrażono przypuszczenie (w innym miejscu uznano – s. 30, 38, 39) o jego funkcji jako palenisku (s. 18, 30, ryc. 51b). Szczątki węgla zalegające w jego spagowej partii poddano analizie radiowęglowej i uzyskano datę 7630±160 lat BP. Mimo braku w poziomie tego skupiska inwentarzy krzemiennych (poza trzema bliżej nieopisanymi; zapewne o charakterze odpadkowym – przyp. JL) Autorki odnoszą to oznaczenie radiowęglowe (s. 31) do osadnictwa kultury komornickiej, przypisując jej znaleziony powyżej ok. 30-40 cm mikrolityczny tylczak łukowy (tabl. XXI: 23). Zastanawiająca jest próba powiązania dwóch skupisk kamieni, „wschodniego” i „zachodniego” (na podstawie ich planigrafii) z obiektami mieszkalnymi, ... *usytuowanymi gdzieś w pobliżu. Obecność wśród nich silnie zużytych tłuczków, także splekanych termicznie, oraz innych narzędzi kamiennych [...] wskazuje na obecność miejsca pracy – obróbki przedmiotów z różnych niezachowanych surowców* (s. 33). W stosunku do drugiego ze skupisk (położonego bliżej doliny cieku wodnego) Autorki sugerują odmienną funkcję gospodarczą – być może związaną z przetwarzaniem produktów żywnościowych – dla których niezbędną miała być woda.

Interesujące są znaleziska kostne (w większości wykazujące przepalenie). Na stanowisku Luta I uzyskano ponad 2000 ich okruchów – w czterech skupiskach i w rozproszeniu (s. 34). Tym pierwszym nie towarzyszył materiał krzemienny. W większości należą do zwierząt dzikich – typowych dla fauny wczesnego holocenu, w części do hodowlanych (owca/koza, świnia), w stosunku do innych brak pewności (jeleni lub bydło, owca/koza lub sarna). Uwagę jednak zwraca niewielka liczba kości ludzkich – pięć w skupieniu 2 i dwie w skupieniu 4. Kolejne trzy okruchy określono jako *być może ludzkie* – jeden w skupieniu 1 oraz dwa w rozproszeniu. Dla kości zwierzęcych wykonano datowanie metodą fluoro-chloro-apatytową i kolagenową – ich wiek określono na 1950-1850 lat temu (s. 34, 165), co wyklucza możliwość ich powiązania z materiałem mezolitycznym – w czym zgodne są Autorki. Z pobliża jednego ze skupisk z pobranej próby węgla uzyskano datę ¹⁴C 960±80 lat BP (s. 35). Trudno jest jednoznacznie powiązać ten materiał osteologiczny z wyróżnionymi materiałami krzemiennymi czy też pojedynczymi okruchami ceramiki późnośredniowiecznej. Daty FCI/P sugerują na możliwość osadnictwa z okresu rzymskiego. Z kolei określenie radiowęglowe wskazuje na okres wczesnośredniowieczny.

Niezależnie od próby oceny ich wieku, zastanawiający jest fakt obecności wśród nich szczątków ludzkich.

Pewną przesłanką przemawiającą za możliwością połączenia jednej z prób – 4370±120 lat BP (s. 18, 34, 39) – z późną fazą neolitu jest stwierdzenie w stosunku do bliżej nieopisanych krzemieni: *Nieliczne okazy, mogące uchodzić za neolityczne, wystąpiły w obu warstwach* (tj. w glebie bielcowej i iluwium silnym – przyp. JL). Żałować należy, że nie poświęcono temu problemowi więcej miejsca. Trudno jest się bowiem zorientować z tekstu, o jakie *pojedyncze wyroby krzemienne* chodzi, zwłaszcza, że nie zostały one zilustrowane. Możliwość powiązania tej daty z materiałem neolitycznym stwarzałaby sposobność do dyskusji nad obecnością społeczności młodszej epoki kamienia nie tylko w rejonie Luty zwłaszcza, że dotychczas nie dysponujemy dla młodszej epoki kamienia żadnymi datami radiowęglowymi z Polesia Lubelskiego.

Wśród inwentarzy krzemiennych Luty I dominującymi formami są zabytki mezolityczne łączone z późną (atlantycką) fazą kultury komornickiej. Tylko nieliczne okazy są schyłkowopaleolityczne – przede wszystkim rdzenie i wióry dwupiętowe, liściaki, ale również i niektóre drapacze oraz rylce (s. 36). Niezależnie od nich w materiale znajdują się pojedyncze okazy późnomezolityczne, głównie w postaci zbrojników typu Wieliszew, które stwierdzono w różnych miejscach stanowiska (rozd. IV). Z sześciu ich odmian, cztery okazy zostały zilustrowane (tabl. XI: 38; XXI: 5; XXXI: 31, rys. 29: a). Należy się zgodzić z oceną Auterek, że niezwykle trudno jest wytłumaczyć ich obecność. Dotychczas nie odkryto materiałów kultury komornickiej, których integralnym składnikiem są podobne ostrza – zwykle stanowią w nich domieszkę (s. 37). Niemniej próbę taką podjęły Autorki, zastanawiając się nad homogenicznością wytworów wykonanych z surowca świeciechowskiego, jakiego użyto również w stosunku do jednego z ostrzy Wieliszew (s. 57)¹². Tezy tej nie sposób zweryfikować, bowiem mimo znacznie większej liczby okazów z tego surowca (w sumie 159 – tab. 46), zabytki opisywane w części katalogowej (rozd. IV), także zilustrowane, trudno jest powiązać z określonym gatunkiem skały krzemionkowej. Próbę rozdzielenia taksonomicznego można by podjąć przede wszystkim w grupie rdzeni i debitażu wiórowego, bowiem dysponujemy szczegółowo opisanym procesem technologicznym krzemieniarstwa kultury janisławickiej¹³. Już pobieżny prze-

¹² Poza kolejnym okazem wykonanym z krzemienia czekoladowego (s. 79), brak jest określeń dla pozostałych.

¹³ Por. M. Wąs, *Technologia krzemieniarstwa kultury janisławickiej*. Łódź 2005. Monografie Instytutu Archeologii Uniwers-

gląd materiału ilustracyjnego wykazuje, że pojedyncze formy rdzeni można wiązać z okazami janisławickimi (np. XIII: 1; XXIII: 1). Szersza jednak ich analiza nie jest możliwa ze względu na wyjątkowo selektywnie zaprezentowany materiał ilustracyjny.

Bardzo trudno jest wyjaśnić obecność niewielkiej serii inwentarzy odmiennych morfologicznie i technologicznie. Dotyczy to zarówno form późnopalaeolitycznych (rdzeni mazowszańskich i odbitego w tej technice pólśurowca wiórowego, a z narzędzi przede wszystkim liściaków), jak i form „janisławickich” (głównie ostrzy typu Wieliszew) na tle zabytków wykazujących cechy wczesnomezolityczne („komornickie”). Owe „wtręty” nie tworzą zwartych układów, wręcz odwrotnie, wystąpiły w różnych miejscach wykopu (stanowiska Luta I) w ilościach kilku egzemplarzy.

Niezależnie od obecności domieszek „późnopalaeolitycznych” (elementów kultur liściakowych – „świderskich”, „lyngbjijskich”, „ahrensburskich”) oraz „janisławickich”, należy się zgodzić z Autorkami, że stanowisko Luta I zdominowane jest przez elementy kultury komornickiej – fazy późnej, na co wskazuje przede wszystkim obecność trapezów. Natomiast nie jest ono – wbrew stwierdzeniu Auterek – najdalej wysuniętym punktem w kierunku wschodnim. Zbliżony zasięg ma obozowisko w Chlewiskach (Roztocze Tomaszowskie)¹⁴. Elementy „komornickie” odkryto również w pobliżu Luty – w Wólce Wytyckiej¹⁵. Pojedyncze obozowiska tej kultury Tadeusz Galiński umiejscawia w dorzeczu górnej Prypeci, natomiast Leonid Zaliznjak ponad 20 stanowisk lokalizuje na terenie prawobrzeżnego dorzecza Prypeci, także nad Dnieprem (w rejonie Kijowa), wraz z pojedynczymi punktami nad Berezyną i Desną (Л. Зализняк 1998, рис. 51)¹⁶.

Mimo znacznego ubóstwa inwentarza kolejnych dwóch stanowisk – Luta III i IV, uzyskane tam materiały również dostarczyły interesujących danych. One także zawierają „mieszane” elementy – schyłkowopalaeolityczne (z wyraźnie zaznaczoną dwupiętowością łącznie z nietypowymi liściakami) i wczesnomezolityczne (z trójkątami w grupie mikrolitów). Ich spe-

cyfika polega nie tylko na interkulturowym charakterze występujących tam rylców i drapaczy, ale przede wszystkim na dominacji tych form wśród narzędzi – tabl. XXXIV-XXXIX. Autorki monografii przyrównują je do wyrobów ze stanowisk z Podlasia, m.in. Woźnej Wsi¹⁷ oraz tzw. zespołów typu Wilno, wskazując jednocześnie na pewne podobieństwa typologiczne (liściak wykonany z odłupka) do materiałów z czeskiego stanowiska Kylešovský kopec koło Opawy, datowanego na wczesny holocen (s. 43).

W rozdziale III *Podsumowanie* (s. 44-49) Hanna Więckowska i Maria Chmielewska w formie skrótowej, aczkolwiek bardzo wyważonej i przestępnej, dokonały przeglądu sytuacji kulturowo-chronologicznej od schyłku plejstocenu (dryasu ostatniego) po wczesny holocen (starszą fazę okresu atlantyckiego) dla całego Polesia. Mimo ponad stuletnich badań nad starszą i środkową epoką kamienia region ten nadal jest wyjątkowo słabo poznany. Źródła, jakimi dysponujemy, to niemalże wyłącznie materiały kamienne (z dominującymi inwentarzami krzemieniowymi) i w większości stanowiące zbiory powierzchniowe. Do nielicznych należą stanowiska badane wykopaliskowo. Kolejne utrudnienia w ocenie umiejscowienia materiałów w czasie wynikają z braku datowań absolutnych.

Mimo tych obiektywnych mankamentów, Autorki zaprezentowały wybrane poglądy na temat możliwości łączenia określonych cech krzemieniarstwa – zarówno w stosunku do stanowisk Luta I-IV, jak i innych stwierdzonych na terenie Polesia – z obecnością społeczeństw późnego paleolitu i mezolitu.

Podsumowując, stanowisko Luta I w części mezolitycznej reprezentuje głównie kulturę komornicką (cykl narwiański), jego późną fazę (ok. VI tys. BC), której specyfiką są lokalne zbrojniki, wysokie trapezy typu Luta. Niewątpliwą młodszą domieszką są materiały kultury janisławickiej (cyklu wiślańskiego). Luta II jest najpewniej czystą pracownią krzemieniarską odpowiadającą fazie późnej kultury komornickiej. Na stanowisku nr III wystąpiły materiały mezolityczne (fazy wczesnej?) przemieszane z paleolitem późnym, dodatkowo zaburzone ceramiką neolityczną

sytetu Łódzkiego 3.

¹⁴ Por. A. Talar, *Wczesnomezolityczne stanowisko w Chlewiskach, pow. Lubaczów*. Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego za lata 1968-1969: 1973, s. 159-161.

¹⁵ D. Tymczak, *Wczesnomezolityczne stanowisko kultury komornickiej w Wólce Wytyckiej, woj. chełmskie*. Archeologia Polski Środkowowschodniej 3: 1998, s. 9-11.

¹⁶ T. Galiński, *Spółczesność mezolityczna ...* – tam: s. 22; Л. Зализняк, *Передісторія України*. Київ 1998.

¹⁷ W omawianej monografii niektóre formy określone zostały jako „półtylczaki typu Michałów” (ryc. 29: e, g; tabl. XXXIV: 6, 9). Z zamieszczonych rysunków wynika, że półtylce mają retusz wyraźnie płaski. Tymczasem półtylczaki zdefiniowane jako Michałów (na stanowisku Sośnia) różnią się sposobem łuskania, są ...o półtylcy porzecznym, wgiętym..., a z rysunków wynika, że jest on wyraźnie półstromy (por. H. Więckowska, E. Kempisty 1970, s. 169, tabl. VIII: 4, 5; XVII: 9; 1983, s. 69, tabl. XIV: 1, 2).

(kultury lubelsko-wołyńskiej – bez wskazania na mogący odpowiadać jej inwentarz krzemienisty). Luta IV jest charakterem zbliżona do stanowiska nr III.

Wielka szkoda, że recenzowana monografia została tak bardzo „okrojona” odnośnie materiału ilustracyjnego w zakresie prezentowanych zabytków (10 rycin + 39 tablic)¹⁸. Praktycznie poza bardzo wąskim wyborem form rdzeniowych oraz grupą narzędzi, czytelnik nie ma możliwości prześledzenia debitażu, tak ważnego w studiach nad technologią. Tego braku nie może zastąpić opis. A już na pewno wymagają zilustrowania okazy nietypowe lub rzadko wykazywane/występujące w inwentarzach późnopalaeolitycznych lub mezolitycznych, np. zgrzebla, wiórowce, narzędzia zębate, obłęczniki, piłki, piki, załuskiwacze (s. 54-57 i następne). Niektóre z nich ładnie przypominają formy występujące w przemyślach późnego neolitu (możliwość takiego datowania części materiałów rozważały Autorki w kontekście jednej z dat radiowęglowych – por. wyżej), a nawet epoki brązu i wczesnej epoki żelaza¹⁹. Być może wynika to z charakteru inwentarza w części „pracownianego”. Istnieje również możliwość odmiennego zaszeregowania typologicznego (a w konsekwencji i chronologicznego) w stosunku do kilka zilustrowanych form, np. tabl. XIII: 2, 6 – obłupnie → ciosaki; XXXII: 8 – załuskiwacz → forma nożowata; XXXVI: 11 – ciosak → forma nożowata; XXXVI: 12 – narzędzie kombinowane → nóż tylkowy (tylec uformowany dwoma odbiciami rylcowymi)²⁰.

Integralną częścią monografii jest pięć aneksów: Małgorzata Winiarska-Kabacińska zinterpretowała wyniki analizy funkcjonalnej wybranych kilkunastu egzemplarzy zabytków pochodzących ze stanowiska Luta I; Tadeusz Wysoczański-Minkowicz zaprezen-

tował rezultaty oznaczeń kości zwierzęcych metodą FCI/O i Coll. dla stanowiska Luta I²¹; Wiesław Dembek dokonał analizy składu botanicznego profilu Luta III; Krystyna Bałaga przedstawiła analizę palinologiczną profilu Luta IV; Alicja Lasota-Moskalewska wykonała ekspertyzy szczątków zwierzęcych dla stanowiska Luta I.

Reasumując, otrzymaliśmy pracę długo oczekiwaną, ważną dla studiów nie tylko nad mezolitem, ale i szeroko rozumianą epoką kamienia wykraczającą poza obszar Polesia Lubelskiego. Już po pierwszych wzmiankach w syntezie środkowej epoki kamienia z roku 1975 należało się spodziewać materiałów ważnych i interesujących. I takie też Czytelnik otrzymał. Mimo pewnych trudności z interpretacją części źródeł krzemienistych – przede wszystkim z najbogatszego z opisanych stanowisk, Luta I – wykazujących metrykę wcześniejszą (schyłkowopaleolitycznych kultur liściakowych) oraz późniejszą (późnomezolitycznej kultury janiśławickiej), po raz pierwszy uzyskaliśmy wgląd w inwentarze pierwszego opublikowanego obozowiska „komornickiego” z polskiej części Polesia. Obecność nietypowych zbrojników w postaci wysokich trapezów, niejednokrotnie wykonanych z odłupków – nazwanych przez Halinę Więckowską typem Luta – stanowiących lokalny wariant na ziemiach polskich, wykazywana jest w inwentarzach kultur zachodniej Ukrainy (pisocznorowska /пісочнорівська/ – znad Desny; zymivnykiwska /зимівниківська/ – z prawobrzeża środkowego Dniepru; kudłaiwska /кудлаївська/ – z dorzecza Prypeci i środkowego Dniepru w rejonie Kijowa) – ze starszej²², ale również i młodszej (janiśławicka) fazy mezolitu²³. Być może tam należy dopatrywać się ich genezy.

Dr hab. prof. UMCS Jerzy Libera
Instytut Archeologii UMCS w Lublinie
Pl. M. Curie-Skłodowskiej 4
20-031 Lublin
jlibera@o2.pl

¹⁸ Nie zawsze precyzyjnie zadokumentowanych, m.in. brak na niektórych rysunkach zgodności w obrysach „lustrzanych” (np. tabl. XIII).

¹⁹ Wykazują one podobieństwa do części materiałów z Nieborowej I, zapewne również wczesnobrązowych (przechowywanych w Instytucie Archeologii i Etnologii PAN w Warszawie, będących w opracowywaniu mgr. Tomasza Boronia).

²⁰ Por. J. Libera, *Z badań nad krzemieniarstwem wczesnej epoki żelaza w dorzeczu Sanu – podstawy wydzielenia przemysłu kosińskiego*. W: *Problemy kultury wysockiej*, red. S. Czopek. Rzeszów 2005, s. 119-160.

²¹ Zastosowano różny zapis chronologii: lata przed naszą erą, lata temu, lata wstecz, Y.B.P.

²² Л. Зализняк, *Передісторія...* рис. 50, 53-58.

²³ Л. Зализняк, *Передісторія...* рис. 72.